

Siyer Yazıcılığı Üzerine

Mehmet ÖZDEMİR*

Atıf/©: Özdemir, Mehmet, (2007). Siyer Yazıcılığı Üzerine, *Milel ve Nihal*, 4 (3), 129-162.

Özet: Tarihi değiştiren büyük şahsiyetlerin başında gelen Hz. Peygamber'in, hayatını konu edinen *siyer ve meğazî* ilmi, hicrî birinci yüzyılın ortalarından itibaren, birlikte yürüdüğü hadis ilminden ayrılarak, kendine has bir güzergâhta seyretmeye başladığı bilinmektedir. Bu seyir esnasında zaman zaman hadis ilminin tenkitçi yapısından uzaklaşan *siyer ve meğazî*'ye apokrif malzemenin karıştığı gözlenmektedir. Bunda tarihe yön veren büyük şahsiyetlerin hayatı etrafında, tarihi gerçekleri yansıtan haberlerle birlikte menkıbevî ve mitolojik anlatımların oluştuğu gerçeği etkili olmuştur. Yarınlarımızı kurarken en çok ihtiyaç duyduğumuz malzemenin başında gelen Hz. Peygamberin hayatının, söz konusu unsurlardan arındırılması gerektiği izahtan vareste bir konudur.

Anahtar Kelimeler: siyer, meğazi, İslam tarihi, apokrif materyal.

Hz. Peygamber'in hayatına dair eserlerin, *siyer* yahut *siyer ve meğazî* başlığı altında tasnif edildikleri bilinmektedir. Siyer sözlükte yol, adet, davranış, yaşantı anlamlarındaki Arapça *sîre* kelimesinin çoğulu olup, ıstılahta Hz. Muhammed'in hayatını inceleyen, nakleden ve kendine has metotları olan bilim dalını ifade etmek

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı.

üzere kullanılmaktadır. Siyer kelimesi ıstılahi anlamında ilk kez Hz. Peygamber'in hayat hikâyesi için kullanılmış olup, bu alanda eser veren müelliflere *ashabu's-siyer* denmiştir. Keza aynı bilim dalını ifade etmek üzere kullanılan bir başka kelime de "savaş, savaş menkıbesi" anlamındaki *meğzâ* kelimesinin çoğulu olan *meğazî*'dir. Meğazî, başlangıçta yalnızca Hz. Peygamber'in Medine dönemindeki askeri faaliyetleri ve özellikle de gazveleri için kullanılan bir kelime olmalıdır. Ancak zamanla kelimenin anlamı genişlemiş ve siyer kelimesiyle eş anlamlı hale gelerek, Hz. Peygamber'in biyografisi, yani hayatının tamamı için de kullanılır olmuştur.

Hz. Peygamber'in hayatının değişik yönleriyle alakalı bilgilerin toplanması, sahabe döneminde bu maksada hizmet eden bazı sahifelerin varlığı bilinmekle beraber, esas itibariyle tabiûn dönemiyle birlikte hız ve kesafet kazanmaya başlamıştır. Bunda bir taraftan Kur'an'da Hz. Peygamber'in Müslümanlara örnek gösterilmesi ve ona uymaya çağırılması, diğer taraftan ise Peygamber'i görememiş tabiûn kuşağındaki onu tanıma şevk ve arzusu etkili olmuştur. Böylece bir zamanlar Hz. Peygamber'in gerçek hayatının bir bölümüne tanıklık etmiş olan Medine şehri, onun vefatının ardından bu özelliği nedeniyle Hz. Peygamber'in sözlerini ve sünnetini, daha genel manada hayatını öğrenme gayretlerinin merkezi haline gelmiştir. Bu çalışmalar, birbirinden tamamen kopuk olmamakla beraber zamanla iki ana istikamette yol almaya başlamıştır: 1- Hadis Edebiyatının teşekkülü, 2- Siyer-Meğazi literatürünün teşekkülü.

Başlangıçta, Siyer-Meğazî ile Hadis birbirinden ayrılmış değildi. Ancak hicrî birinci yüzyıl ortalarından itibaren Siyer-Meğazî çalışmaları, kendine has bir güzergahta seyretmeye başladı. Fıkıh, tefsir, kelam, hadis alanlarından farklı olarak siyer yazıcılığı alanındaki çalışmaları coğrafi, mezhebî yahut metodik kriterler açısından ekollere ayırarak ele almak mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle daha makul bir ayırım, kronolojik olarak bu alandaki çalışmaların ortaya çıkışı ve gelişimini takip etmek olabilir. Bu açı-

dan bakıldığında hicri birinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaleme alınan sahifeleri ve risaleleri, siyer yazıcılığındaki müstakil gelişmenin ilk ciddi göstergeleri olarak değerlendirmek mümkündür. *Urve b. ez-Zübeyr* (ö. 94/713), *Şurahbil b. Sa'd* (ö. 123/740), *Âsım b. Ömer b. Katâde* (ö. 120/737) ve *Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm* bu süreçte meğazi alanında temayüz eden isimlerdir. Vakıdî, Urve'yi meğazi tasnif eden ilk kişi olarak tavsif eder. Ancak Urve'nin müstakil bir meğazi eseri yerine meğaziye dair bazı haberleri risaleler halinde kaleme aldığını söylemek daha doğru olur. Bu risaleler, bir nesil sonraki siyer müelliflerinin en önemli kaynakları arasında yer almışlardır. Horovitz, Urve'nin isnadı bildiğini ve yaygın olmakla beraber haberlerinde isnada yer verdiğini belirtir. Nakilleri arasında az da olsa delâil, hasâis, şemâil haberlerine, İsrailiyat nevinden bazı rivayetlere; şeytan, cin ve meleklerin hadiselerle aktif şekilde katıldıklarını gösteren sonraki kaynaklardaki pek çok rivayetin ilk nüvelerine rastlanmaktadır. Şurahbil b. Sa'd'ın meğaziye dair yazdıkları, esas itibarıyla babasının topladığı rivayetlerden oluşmaktaydı. Hayatının sonlarına doğru hafıza kaybına uğraması, rivayetlerine olan güveni zedelemiştir. Babası sahabeden olan Âsım b. Ömer b. Katâde, siyer ve meğaziyle ilgilenen tâbiiler arasında zikredilmektedir. Onun risalelerinden parçalar İbn İshak, Vakıdî, İbn Sa'd ve Taberî tarafından yapılan nakillerle günümüze kadar ulaşmıştır. Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm, Hazrec kabilesinin Neccar oğulları kolundan olup, Zehebi tarafından "meğazi sahibi" olarak nitelenmiştir. Hz. Peygamber'e gelen heyetler ve Hz. Peygamber'in vefatı konularında ondan rivayetler mevcuttur. Dedesi Amr, Hz. Peygamber'in kendisine gönderdiği mektupları toplamıştı. Abdullah bu mektupları rivayet etmekle siyer yazıcılığına önemli katkıda bulunmuştur. Âsım ve Abdullah Medinelî olduklarından rivayetlerinde Medine dönemindeki gelişmeler öne çıkar.

Risaleler merhalesinin ardından gerek bu risaleleri ve sahifeleri gerekse başka kaynakları kullanmak suretiyle müstakil ve daha kapsamlı siyer-meğazi eserleri yazan müellifler ortaya çıkmıştır. *Zührî* (ö. 124/741) bunların ilkidir. Keza *Musa b. Ukbe* (ö. 141/758), *İbn İshak* (ö. 151/768), *Ma'mer b. Râşid* (ö. 153/770), *Ebû Ma'ser es-*

Sindî (ö. 170/787), *Vakûdî* (ö. 207/768) ve *İbn Sa'd* (ö. 230/845) da bu bağlamda zikredilmesi gereken isimlerdir.

Siyer yazıcılığı *Zührî* ile yeni bir döneme girmiştir. O, kendinden önce kaleme alınmış risaleleri ve nakilleri toplayarak, talebelerine, kolayca ulaşabilecekleri bir literatür hazırlamıştır. Bunda kendi yetkinliği kadar dönemindeki Emevi idaresinin de teşviklerinin etkisi olmuştur. *Zührî*'nin siyer malzemesini toplamakla birlikte bablara göre tasnif ettiğini söylemek zordur. *Mâlik*, *Zührî*'nin öldüğünde kitap bırakmadığını ifade etmektedir. Ancak bu ifadeyi, herhalde “tasnif edilmiş bir kitap bırakmadı” şeklinde anlamak daha makul olur. *Zührî* haberlerinde isnada yer vermiştir; mama-fih rivayetlerinde irsal ve tedlis yapmakla da itham edilmiştir. Öte taraftan isnad kullanırken *telifik* yapan ilk müelliftir. Onun rivayetlerinin siyer yazıcılığı açısından en önemli yanlarından biri, en erken haberler cümlesinden olmaları cihetiyle bize siyer konularında muahhar rivayetlerdeki bilgi ve eğilim farklılıklarını tespit etme imkanı veriyor olmalarıdır. Mesela muahhar rivayetlerde Hz. Peygamber'in Benû Nadir'in suikast girişiminden vahiy yoluyla haberdar olduğu belirtilmektedir. Oysa *Zührî*'deki rivayet, Nasiha adlı bir Yahudi kadının suikasti haber verdiğini ifade etmektedir (Siyer yazıcılığının ortaya çıkışı hakkında geniş bilgi için bkz. Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006).

Zührî'nin rivayetlerinde Hz. Peygamber'in hayatı sade, gerçekçi ve abartmalardan uzak bir üslup içerisinde takdim edilmekte, daha da önemlisi, onun peygamberlik ve beşerilik vasıflarıyla ilgili olarak Kur'an'da ortaya konan ve esas itibariyle onun Allah'tan vahiy alan ve fakat bunun dışında normal insan özellikleri ve davranışları sergileyen bir varlık olduğunu vurgulayan perspektife aykırı unsurlara yer verilmediği dikkat çekmektedir. Bununla beraber, Hz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirileceğinin önceden bilindiğini ifade eden “delâilu'n-nübüvve” türünden bazı kayıtlara (Heraklius ve Bazân'ın rüyaları, bazı kehanetler) az da olsa rastlanmaktadır. Yine de bu bilgiler, hicri birinci

yüzyılın sonları ile ikinci yüzyılın başlarında, en azından Zührî bağlamında Hz. Peygamber'i anlama noktasında Kur'anî perspektiften kopuş olarak yorumlanabilecek bir sonucun henüz ortaya çıkmadığını göstermektedir.

Hicrî ikinci yüzyılın ilk yarısında siyer alanında asıl sivrilen ve kalıcı etkiler bırakan kişi, İbn İshak (ö. 151/761) olmuştur. Zührî'nin de öğrencilerinden olan İbn İshak, dünya tarihini Peygamberler Tarihi olarak algılamış, Siyer'i de bu tarihin son halkası olarak gören bir anlayışa sahip olarak, iki bölümden müteşekkil bir siyer eseri telif etmiştir. *El-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Meğazi* isimli eserinin birinci bölümünde Hz. Adem'den Hz. Peygamber'e kadar bilinen peygamberlerin hayatını; ikinci bölümde ise Hz. Peygamber'in nesebi, vahiy öncesi hayatı, peygamber olarak gönderilişi, Mekke dönemindeki önemli bazı olaylar, Medine döneminde vukû bulan gazve ve seriyyeler ve son olarak Hz. Peygamber'in vefatına dair rivayetleri toplamıştır.

İbn İshak bu eserinde, hocası Zührî ve Urve gibi yalnızca Medine'deki hadisçilerin meğaziye dair rivayetlerine değil, *Eyyamu'l-arab* edebiyatının devamı niteliğinde olup tarihi gerçekliği son derece şüpheli kıssalara, özellikle peygamberler tarihi kısmında İsrailiyyat türü bilgilere, ayrıca konuları cazip kılmak için doğru yanlış pek çok şiire yer vermektedir. Mekke dönemi olaylarını anlatırken bile başlık olarak sık sık kullandığı "kıssa" kelimesi, Cahiliye dönemine ait kıssa geleneğinin ne denli etkisi altında kaldığının bir göstergesidir. Bu geleneğin etkisi yer yer Medine dönemi olaylarını anlatırken de varlığını hissettirmektedir. İsrailiyyat ve kıssa geleneğinin etkisi, ayrıca pek çok asılsız şiirin varlığı nedeniyle İbn İshak'ın eseri Medine'deki hadisçilerin tenkitlerine maruz kaldı.

Bu tenkitleri dikkate alan İbn Hişam (ö. 218/813), İbn İshak'ın eseri üzerinde önemli bazı tasarruflarda bulundu. Bu bağlamda peygamberler tarihi kısmındaki İsrailiyyat türü haberleri, Kur'an'da yer almayan ve Hz. Peygamber'le ilgisi olmayan konuları, "edebe muğayir ifadeler"i, ayrıca tanınmış şairlere ait olma-

yan şiirleri eserden çıkardı. Çok fazla olmamakla beraber kendisi de bazı ilavelerde bulundu. Bu düzenlemeden sonra İbn İshak'ın eseri, İslam dünyasında İbn Hişam'ın adıyla meşhur oldu ve geniş bir hüsn-ü kabul gördü. Bundan sonra yazılan siyer kitapları için bu eser, en temel kaynak haline geldi.

İbn İshak'tan sonra el-Vakıdî (ö. 207/823), Hz. Peygamber'in yalnızca Medine dönemindeki faaliyetlerini ihtiva eden ve çoğunlukla da gazveler üzerinde duran el-Meğazî isimli eseri telif etti. Onun bu eseri, Medine dönemi açısından İbn İshak'inkinden daha dakik ve hadisçilerin tarzına daha yakındı. Ancak bu eserin siyerin şekli ve metodu üzerinde pek etkisi olmadı. Buna karşılık Vakıdî'nin talebesi ve katibi İbn Sa'd, İbn İshak'tan sonra siyer yazıcılığında en önemli ve en kalıcı değişikliği gerçekleştirdi. Bu değişiklik, İbn İshak tarafından iskeleti oluşturulan siyere Hz. Peygamber'in fizikî ve ahlakî özelliklerini muhtevi rivayetlerin yer aldığı Şemâil kısmının eklenmesi idi. Bir başka şekilde ifade edecek olursak İbn Sa'd'la birlikte siyer yazıcılığında bir siyer kitabında hangi bölüm ve konuların bulunacağına formatı tamamlanmış oluyordu. Bundan sonra telif edilen bütün siyer kitaplarında aşağı yukarı bu format hakim olmuştur.

İbn Sa'd'la birlikte siyer yazıcılığının son şeklini almış olması, siyerde kullanılan malzemenin de son şeklini aldığı anlamında anlaşılmalıdır. Bilakis, ilerleyen zaman içerisinde hadis edebiyatının gelişmesine, sebab-i nüzul kitaplarının telifine, nesep kitaplarında siyerde kullanılabilecek bilgilerin artmasına, genel tarih kitaplarında siyerle ilgili malzemeye de yer verilmesine, ayrıca bilhassa tasavvufî çevrelerde kıssa ve menakıp geleneğinin revaç bulmasına bağlı olarak siyer kitaplarında kullanılan malzeme de ciddi bir artış meydana gelmiştir. İbn Seyyidinnas (ö. 734/1334)'ın *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*'i İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1351)'nin *Zâdü'l-Meâd fi Heydi Hayri'l-İbâd*'ı, Kastallanî'nin (ö. 923/1517)'nin *Mevâhibu'l-Ledünniyye*'si, eş-Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd*'ı, Diyarbekrî'nin *Tarihu'l-Hamîs*'i, Halebî (ö. 1044/1635)'nin *İnsânu'l-Uyûn*'u, Zürkânî (ö.

1122/1710)'nin *Şerhu Mevâbi'l-Ledünniyye*'si ilk kaynaklarla birlikte sonraki malzemeyi de kullanmak suretiyle telif edilen eserlerden başlıcalarıdır.

Siyer malzemesindeki genişlemeyi anlamak için ilk dönem eserleriyle muahhar eserleri konular özelinde kronolojik sıraya riayet ederek karşılaştırmak yeterli olacaktır. Bir örnek vermek gerekirse, Hz. Peygamber'in doğumu esnasında meydana gelen olaylar bağlamında mesela İbn Hişam'da yalnızca bir olağanüstü olaydan söz edilirken, bu tür olayların sayısı İbn Sa'd'da altıyı, eş-Şâmî'de ise yirmiye bulmaktadır.

Siyer malzemesinde en fazla genişlemenin Hz. Peygamber'in nesebi, peygamberlik öncesi hayatı, irhasât haberleri, mucizeler ve şemâil konularında gerçekleştiği görülmektedir. Bu genişleme ile birlikte müslümanlardaki peygamber anlayışında da bir değişim ve dönüşme meydana gelmiştir. Urve ve Zührî'nin rivayetlerinde Kur'an'da çerçevesi çizilen peygamber tasavvurundan pek fazla kopulmamış iken, ilerleyen zaman içerisinde mübalağa, yüceltme temayülü, nübüvvet tartışmaları, çevre kültürlerden sızmalar vb. gelişmelere bağlı olarak siyer malzemesinde peygamber anlayışında mahiyet itibarıyla bir farklılaşma meydana gelmeye başlamıştır. Bu hususu daha anlaşılır kılmak için bazı örnekler ve değerlendirmelerle açmak istiyoruz.

Az önce de işaret ettiğimiz gibi ilk siyer kaynaklarında (Urve, Zührî, İbn İshak) Hz. Peygamber'i anlatırken yer yer yüceltme temayülünün varlığı hissedilmiyor değilse de, bunun yaygın olduğu söylenemez. Buna karşılık bilhassa İbn Sa'd'dan itibaren şemâil edebiyatının siyere girmesiyle yüceltme tavrın da yaygınlık kazanmaya başladığı müşahede edilmektedir. Söz gelimi İbn Sa'd'da Hz. Peygamber bedeninin bütün unsurlarıyla beşerin en güzeli ve en mükemmelidir. Onun teri misk gibi kokar, cinsel gücü kırk erkeğinkine denktir. İbnü'l-Cevzî'de bu özellikler daha da ileri götürülür. Mesela misk gibi kokan teri, esans olarak kullanılmak üzere şişelere doldurulur. *Şifâ'*nın şerhi *Muzîlu'l-Hafâ'*da cinsel gücünün kırk erkeğinkine denk olması, cennet ehlerinden kırk erke-

ğinkine denklik şeklinde açıklanır ve bu erkeklerin her birinin cinsel gücü de yetmiş dünya erkeğinin gücüne denktir. O zaman Hz. Peygamber'in cinsel gücü, ikiyüz seksen dünya erkeğinin gücüne denk olmaktadır.

Bu yüceltmeci tavır, yalnızca Hz. Peygamber'le sınırlı bırakılmamış, atalarına da teşmil edilmiştir. Hicrî birinci yüzyıldan itibaren emarelerine rastlanan bu temayülün sonucu olarak, Şâmî'de görüleceği üzere, Hz. Peygamber'in ana ve babasından başlamak üzere ataları; genelde dönemlerinin en yakışıklı, en soylu, en cömert, en güzel, en temiz ve en güçlü insanları olarak tavsif edilmiştir. Hz. Peygamber'in atalarını, dönemlerinin en güzel ve en üstün insanları haline getiren yüceltmeci tavır, Kur'an'ın ortaya koyduğu perspektife rağmen, onların imanlarını da kusursuz hale getirmiş ve hepsini muvahhid ilan etmiştir. Kur'an'da Hz. İbrahim'in babasının putperest olması bir engel olarak gözükmüş de, onu Hz. İbrahim'in amcası yaparak durumu kurtarmaya çalışmıştır.

Yüceltmeci anlayışa göre şirkten ârî olan bu şecere, cahiliye dönemindeki her türlü gûnahtan ve çirkin davranıştan da uzaktı. Bunu ispatlamak için nesep bilgini Muhammed b. Kelbî'nin Hz. Peygamber'in tam beş yüz büyük annesini tespit ettiğini ve bunlardan hiç birinin zinaya bulaşmadığını ortaya koyduğunu İbn Sa'd'dan itibaren bütün muahhar siyer müellifleri zikrederler. Nesep bilginlerinin Hz. Peygamber'in ancak yirmi atasının adını doğru biçimde tespit edebildiklerini hatırlarsak, İbnü'l-Kelbî'ye nisbet edilen bu görüşün, gerçeklerin ifadesinden çok savunma ve yüceltme mantığı içerisinde ortaya atılmış bir iddia olduğunu anlamak zor değildir. Öyle anlaşılıyor ki, bu görüşün dile getirildiği zaman dilimi içerisinde (muhtemelen Abbasi döneminin başları) Hz. Peygamber'in soyu etrafında bazı tartışmalar yaşanmakta idi. Kufe gibi Araplarla Mevalinin iç içe yaşadığı ve özellikle Mevaliden müelliflerin, Hz. Peygamberin atalarını ayırt etmeksizin Cahiliye Araplarına ağır tenkitler yönelttikleri bir ortam içerisinde söz konusu savunmacı ve yüceltmeci mantık harekete geçerek böyle

bir argüman ortaya atmış gibi gözükmektedir.

Hız. Peygamber'in atalarıyla ilgili bu yüceltmeci tavır, yine az önce zikredilen Şuubiye cereyanının etkisiyle çerçevesini biraz daha genişleterek, içine Hız. Peygamber'in sülalesini, kabilesini ve kavmini de almış ve bu şekliyle siyere yansımıştır. Nitekim Kur'an'daki "insanlar arasında üstünlüğün ancak takva ile olabileceği" ilkesine rağmen gerek hadis adı altında yapılan bazı rivayetlerin gerekse nesep kitaplarındaki Eyyâm edebiyatının devamı niteliğindeki bilgilerin bir sonucu olarak, Kastalânî ve Şâmî örneklerinde görüldüğü gibi, muahhar siyer kitaplarında Hız. Peygamber'in üstünlüğünden bahsedilirken, sırasıyla Kureyş içinde Haşimoğullarını, Kinane içinde Kureyş'i, Mudar içinde Kinane'yi, Araplar içinde Mudar'ı ve nihayet bütün insanlar içinde de Arapları üstün gösteren rivayetler siyere nüfuz etmiştir. Bu malzemeyi, dinleyen ya da okuyanların nezdinde etkili kılabilmek için bazen Hız. Peygamber bazen de Cebrail birer otorite olarak kullanılmıştır.

Siyer malzemesinin genişlemesinde en fazla etkili olan faktörlerden bir diğeri, İslam dünyasında çok erken tarihlerden itibaren yaşanan nübüvvet tartışmalarıdır. Kur'an'da müşriklerin mucize taleplerine olumlu cevap verilmemesinden hareketle Hız. Peygamber'e Hız. Musa ve Hız. İsa'nınkilere benzer mucizelerin verilmediği şeklinde bir kanaate ulaşmak mümkün olmakla beraber, bilhassa Ehl-i kitapla girişilen nübüvvet tartışmaları çerçevesinde, toplumlarda mucizesiz peygamber fikrinin yadırganması ve özellikle de İslam'a karşı yazılan reddiyelerde Hız. Peygamber'in mucize göstermediğinin vurgulanması nedenleriyle olsa gerektir ki, siyer kaynaklarında erken tarihlerden itibaren mucizeler yer almaya başlamış ve zamanın ilerlemesine bağlı olarak mucize sayısında da önemli artışlar meydana gelmiştir. Örneğin ayın yarılması mucizesi, İbn Sa'd dahil önceki siyer kitaplarında mevcut değildir. Eğer tespitimiz doğru ise, Buharî vasıtasıyla bu mucize siyer malzemesine girmiştir. Sevr mağarasında örümceğin ağ örmesi ise, ilk kez İbn Sa'd'da geçmektedir.

Mucizelerin artışıyla ilgili tespit; irhasât, bazı kâhin, râhip ve

hahamların Hz. Muhammed'in geleceğini önceden haber verdiklerine dair haberler için de geçerlidir. İrhasât haberleri, tıpkı Hz. İsa örneğinde olduğu gibi Hz. Peygamber'i doğuşundan itibaren haruküladeliklerle iç içe gösterme arzusunun sonucu olmalıdır. Diğer haberlerin ise, esas itibariyle Kur'an'daki bazı âyetlerden hareketle üretilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bilindiği gibi Kur'an'da Ehl-i Kitabın Hz. Peygamber'i kendi öz evlatları gibi tanıdıkları, ayrıca onun bilgisini Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları ifade edilmektedir. İşte bu ifadeler, erken tarihlerden itibaren siyer kitaplarına bir çok spekülâtif ve sağlıksız bilginin girmesine zemin hazırlamıştır. Bir başka ifadeyle Müslümanlar, Kur'an'daki bu bilgilerin içeriğini doldurmak için harekete geçmişlerdir. Yahudi hahamların Hz. Peygamber'in ana rahmine düştüğünü ve onun ileride peygamber olarak görevlendirileceğini bildirmeleri, rahip Bahira ya da Nastûra'nın bir takım alametlerden hareketle Hz. Peygamber'in geleceğin peygamberi olduğunu keşfetmeleri, Tevrat ve İncillerdeki bazı ibarelerin kendi bağlamlarından koparılarak zoraki Hz. Peygamber'e delalet eder biçimde gösterilmeleri bu bağlamda sayılabilecek gelişmelerdir. Bu bilgileri üretirken Müslüman aklı, Ehl-i kitapla girilen tartışmalarda, onların kutsal kitapları ve din adamlarını referans kaynağı olarak kullanmak suretiyle kendi konumunu güçlendirmek istemiştir. Yani Yahudi muarıza karşı, hahamların; Hıristiyan muarıza karşı da rahiplerin Hz. Peygamber'in geleceğine dair "itiraflar"ını veya "keşifler"ini kullanma yoluna gitmiştir. Bu metodun din adamları üzerinde çok fazla olmasa da halk nezdinde bayağı etkili olduğunu, bugünkü tecrübelerimizden hareketle söyleyebiliriz. Bu tür argümanlar etkili olduğu içindir ki, ilk siyer kitaplarında bunların sayısı az olmakla birlikte, muahhar kaynaklarda ayrı başlıklar altında toplanacak kadar genişleme imkanı bulmuştur (Örnek olarak İbn Hişam, İbn Sa'd, İbnü'l-Cevzî, eş-Şamî karşılaştırılabilir). Bu genişleme tabîi olarak siyer malzemesinin de genişlemesi anlamına gelmektedir.

Burada, yeri gelmişken Hz. Peygamber'in geleceğinin bilinmesi hususunda Ehl-i kitaba nispet edilen rivayetlerle birlikte "rü-

ya” ve “kehanet” fenomenlerinin de siyer malzemesinin üretiminde yaygın bir şekilde kullanıldığına atıfta bulunmak istiyoruz. Büyük bir ihtimalle Kur’an’da rüyanın bilgi kaynağı olarak kullanılmasından hareketle, rivayet üreticilerinin, birçok olayda sahip oldukları temayülleri yerleştirebilmek veya var olan ihtiyaçlara cevap verebilmek için rüya fenomenini kullandıkları görülmektedir. Abdülmuttalib’e Zemzem kuyusunu kazmasının ve yerinin gösterilmesinin rüyada gerçekleşmesi; Buhtunnasr, Heraklius, Kısra’nın başkadısı Mubazen, Mersed b. Abdükilal, Esad b. Zürare, Ebû Talib vb.nin Hz. Muhammed’in peygamber olarak görevlendirileceğini rüyada görmeleri örnek olarak gösterilebilir. Rüya fenomeni siyerde Mirac kıssası, ezanın kabülü, Bedirde öldürülecek müşriklerin isimleri vb. konularla alakalı olarak da kullanılmıştır.

Rüya gibi kehanet fenomeni de, Arap kültürü içinde yaygınlığı ve köklülüğü nedeniyle siyer malzemesi içinde yerini bulabilmiştir. Kehanet ve falcılıkla mücadeleyi misyonunun bir parçası olarak gören bir peygamberin siretinde onun hak peygamber olduğunun savunulması için kâhinlerin de yardımına ihtiyaç duyulmuş olması ilginç ve bir o kadar da düşündürücü değil midir?

Öte taraftan, bazı Kur’an ayetlerinin siyer malzemesinin hem üretilmesi hem de genişlemesinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun en bariz örneklerinden biri, Necm suresin 8 ve 9. Ayetlerinin (sonra ona yaklaştı ve sarktı, iki yay kadar yahut daha yakın oldu) Mirac kıssasına dair rivayetlerden birinde Allah ile Hz. Peygamber’in buluşma anını tasvir eden tabloya yerleştirilmesidir. Yine ayın yarılması ile ilgili rivayetlerin de Kamer suresinin ilk ayetinden hareketle ihdas edildiğini düşünmekteyiz. Ya da ayın oldukça büyük bir şekilde dağın arkasından çıkarken bölünmüş gibi görülmesinin, zamanla Kamer suresindeki ayetle ilintilendirilip mucize formuna sokulmuş olması da ihtimal dışı değildir. Kur’an ayetlerinin siyer malzemesinin oluşmasındaki etkisi konusu, üzerinde ayrıca ve daha ciddi bir şekilde durulmaya muhtaç bulunmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse, çok erken tarihlerden itibaren gittikçe artan oranda yüceltme ve savunmacı bir anlayış siyer yazıcılığında varlığını hissettirmiştir. Buna bağlı olarak siyer kitaplarında ilerleyen zaman içerisinde kurgu ile gerçek iç içe geçmiştir. Hz. Peygamber'in hayatını anlama ve anlamlandırmada Kur'anî perspektif büyük ölçüde gölgede kalmıştır. Bunu, Hz. Peygamber'le ilgili bazı hususları bir Kur'an'dan bir de muahhar bir siyer kitabından okuduğumuzda çok daha iyi fark ederiz. Bu değişimi, pekâlâ en geç yazılanından ilk yazılanına doğru bir dizi siyer kitabını okumaya başladığımızda da görürüz. Peygamber asrına doğru giderek okuduğumuz her kitap, bir öncekine göre biraz daha sade olduğunu hissettirir. İlk yazılanları okuduğumuzda ise Kur'anî perspektife dolayısıyla da tabii ve tarihsel olana yakınlaştığımızı hissedebiliriz.

Bu noktada bir hususu özellikle belirtmek istiyoruz. Hz. Peygamber'le ilgili olarak yukarıda bahsedilen anlayış değişikliği ve dönüşümünün oluşumunda Tasavvuf'un ağırlıklı rolü olduğu öteden beri dile getirilir. Bu tespit bir dereceye kadar doğru olmakla beraber, söz konusu dönüşümde asıl belirleyici rolün muhaddislere ait olduğunu düşünmekteyiz. Özetle ifade etmek gerekirse, muhaddislere göre Hz. Peygamber; fizik âlem üzerinde olağanüstü tasarruflarda bulunan; melekler, cinler, hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklarla iletişim kurabilen; gözle görünmeyenin, geçmişin ve geleceğin bilgisine sahip, ahlakî olduğu kadar fizikî olarak da en mükemmel nitelikleri taşıyan özel bir varlıktır. Hadisciler vasıtasıyla böyle bir peygamber tasavvurunun oluşmasında, onların helal ve harama taalluk etmeyen, özellikle de fezâille alakalı rivayetlere müsamaha ile bakmalarının önemli rolü olmuştur. Siyer kitaplarının birçoğunun aynı zamanda hadisciliği ile şöhret bulan kişiler tarafından yazılması, bu tür bilgilerin kolaylıkla siyere taşınmasını mümkün kılmıştır. Bu değerlendirmenin ardından mutasavvıfların *Nur-u Muhammedî* ya da *Hakikat-i Muhammediyye* nazariyesinden başka ne ekledikleri haklı bir soru değil midir?

Geç dönem siyer kaynaklarında kurgu ile gerçeğin iç içe geç-

mesi, Osmanlı döneminde Türkçe olarak kaleme alınan *Ahmediyye*, *Muhammediyye*, *Kara Davud*, *Envaru'l-Aşıkîn* ya da anadan doğma kör olan Türk müellif Darîr'e ait *Siret-i Nebî* gibi eserlerde çok daha girift hale gelmiştir. Bir başka deyişle kısmen menkıbe kısmen destan mantığıyla yazılan bu eserlerde esas itibariyle tarihsel malumatın naklinden ziyade tasavvufî çeşnilenen peygamber sevgisinin halk kitlelerine yerleştirilmesi hedeflenmiş, sonuçta tabîî olarak Hz. Peygamber'in tarihsel kişiliği kurguya dayalı sanal tarihin içinde adeta kaybolmuştur. Rabguzî'nin *Kısas-ı Enbiyâ*'sını gözden geçirdiğimizde Türkistan coğrafyasında da benzer bir durumun yaşandığını anlamaktayız.

Yukarıda zikredilen ve esas itibariyle Sünnî muhit içerisinde şekillenen siyer literatürünün yanında ayrıca Şii muhit içerisinde de bir siyer geleneği ve literatürü oluşmuştur. Bu literatürde iki karakteristik özellik dikkati celbetmektedir. Birincisi, muahhar Sünnî siyer kaynaklarında zamanla ortaya çıkan yüceltmeci yaklaşımın ve menkıbevî üslubun Şii siyer literatüründe daha hakim bir özellik arz ediyor olmasıdır. İkincisi ise, bu literatürde siyerin Hz. Peygamber'le birlikte Ehl-i beyt etrafında örgütlenmesidir.

XIX. Yüzyıldan itibaren İslam dünyasında siyer geleneğinde yeni bir dönem açılmaya başladı. Batı'da bilhassa bu yüzyılda yüzyılda Şarkiyat çalışmaları çerçevesinde Kur'an, hadis, fıkıh, kelim ile birlikte siyer de ilgi gösterilen alanlardan biri oldu. Şarkiyat çalışmaları ilerledikçe siyer malzemesinin sahilliği konusunda ciddi tartışmalar yaşanmaya başladı. Bu gelişme çok geçmeden İslam dünyasında da akislerini buldu. Fakat şarkiyat çalışmalarının tevlit ettirdiği siyer malzemesine dair tartışmalardan önce Batı'da başlangıçtan itibaren Hz. Peygamber'e dair çalışmalar hakkında çok genel mahiyette bir ön bilgi vermek yararlı olacaktır.

Avrupa'da IX-XV. yüzyıllar arasında bilhassa entelektüel muhitte Hz. Muhammed'in hayatına dair muhtelif kaynaklara serpişmiş vaziyette önemli miktarda sağlıklı ve doğru bilginin varlığından söz edilebilir. Yalnız, söz konusu uzun zaman dilimi içerisinde bu bilgilerden sağlıklı bir biyografi yazma çabasının sergi-

lenmemiş olması dikkat çekicidir. Bu tutum, Hz. Peygamber'in Hristiyan dünyasında başlangıçtan itibaren "sapık" ve "sahte bir dinin kurucusu" olarak kabul edilmesinden kaynaklanmakta olup, ortraya konan biyografi eserleri de bu kabule hizmet edecek şekilde telif edilmiştir. Bu yapılırken Hz. Peygamber'in hayatına dair kimi bilgiler büyük ölçüde tahrif edilerek kullanılmışlar, kimi bilgiler de tamamen hayal mahsulü olarak üretilmişlerdir. Muhtemelen IX. yüzyılda yazılmış olan *Historia de Mahomet* ve *Tultusceptru de libro domni Metobii* ile XI. yüzyılda veya XII. yüzyılın başında yazılmış olmaları muhtemel Embrico de Mainz'in *Vita Mahumeti'si ve* Walter de Compiègne'nin *Otia de Machomete'i*, ayrıca bu kabil eserlere verilebilecek örneklerdendir. İçeriklerinde farklılıklar bulunmakla beraber bu gibi eserlerde Hz. Muhammed'in, dolayısıyla da Müslümanların Hacer'in soyundan geldikleri için asalette yoksun oldukları, Hz. Muhammed'in kavminin barbar, savaşçı ve putperest, kendisinin de bu özellikleri taşıdığı, üstelik okuma yazma bilmediği için kültürsüz olduğu, Hz. Hatice ile zengin olmak ve iktidara ulaşmak için evlendiği, daha sonra iktidara ulaşmak için yeni bir din uydurmanın gereğine kani olduğu, dinini kılıçla ve insanların cinsel arzularına hitap eden bir cennet vaat ederek yaydığı, kendi arzularını tatmin için poligamiye izin verdiği, küçüklükten beri kendisinde var olan sara nöbetlerini vahiy alametleri olarak gösterip gizlemeye çalıştığı, Kur'an'ın kendisine sapık Yahudi ve Hristiyan din adamları tarafından öğretildiği, ölümünden üç gün sonra göğe yükseleceğini söylediği, ancak bu gerçekleşmeyince cesedinin sokağa atıldığı gibi hususlar yer almıştır.

XII. yüzyılda İspanya'da Cluny piskoposu Peter el Venerable'nin himayesinde İslam ve Hz. Muhammed hakkında doğru bilgilerin öğrenilmesi bazı Müslüman kaynaklarından çeviriler yapıldı. *Liber generationis Mahumet* ve *Doctrina Mahumet* gibi risaleler bu şekilde ortaya çıktı. Yalnız bu çalışmaların asıl maksadı, İslam'a ve Hz. Peygamber'e karşı reddiyeler yazmaktı. Birkaç yüz yıl daha Hz. Muhammed hakkında geleneksel anlayış varlığını muhafaza etti. Maracci, 1696-98'de neşredilen

Kur'an tercümesine Hz. Muhammed hakkında İslam kaynaklarındaki bilgilerin bir ölçüde aslına sadık olarak kullanıldığı, ancak klasik bakış açısının da muhafaza edildiği kısa bir biyografi de ekledi. İngiliz okuyucusu Hz. Peygamber'in hayatıyla, halk efsanelerinin dışında Alexander Ross'un 1649'da neşredilen Kur'an tercümesi ve 1653'te neşredilen *A view of all the religions of the World* adlı eserlerinde karşılaşmıştır. Bu eserlerde tanıtılan Hz. Muhammed, bir "heretik" ve Hz. İsa'nın haber verdiği Deccal'dir. Bu vesileyle Deccal yakıştırmasının kökeninin miladî 9. yüzyıla kadar dayandığını belirtmeden geçmemek gerekir. Benzer bakış açısı *The Life and Death of Mahomet, The Prophet of Turks, and Author of the Koran* (1653)'da, ama özellikle de Humphrey Prideaux'un *The True Nature of Imposture Fully Displayed in the Life of Muhammed* (1697) adlı eserinde devam etmiştir. Arapça kaynakları da kullanan Prideaux'un bu çalışmasındaki temel amacı, Hz. Muhammed'in hayatını, sahte bir din kurucusunun, bir hokkabazın hayatı olarak takdim etmektedir. Bu eser, XVIII. yüzyılda Batı kamuoyunun önemli bir bölümünde etkili olmuştur. Nitekim anonim *Life of Mohammed* (1799), *Four Treatises concerning the Doctrine, Discipline and Worship of Mahometans* (1712), Samuel Bush'un *Life of Mohammed* (1830), Samuel Green'in *Life of Mahomet* (1840), William Sime'nin *History of Mohammed and his Successors* (1873)'inde bu etkiyi görmek mümkündür.

Batı'da Hz. Peygamber'in hayatını yukarıda serdedilen geleneksel bakış açısından sıyrılarak nispeten daha nesnel bir yaklaşımla ele alan çalışmaların başlangıcını Pierre Bayle'nin *Dictionnaire historique et critique* (1697)'de neşredilen "Muhammed" maddesine götürmek mümkündür. George Sale'nin 1734'te neşrettiği Kur'an tercümesinin başına eklediği Preliminary Discourse'de Hz. Muhammed'in hayatına dair verdiği bilgiler büyük ölçüde İslam kaynaklarına dayanmakta olup, bu bilgilerde Hz. Muhammed hakkında geleneksel yaklaşımdan uzaklaşarak ortaya koyduğu bazı olumlu değerlendirmeler, yazarın "Muhammed taraftarı" olarak itham edilmesine sebep olmuştur. Mamafih Boulainvilliers, Arapça bilmemekle birlikte o zamana kadar Avrupa dillerine çev-

rilen Arapça kaynakları kullanmak suretiyle hazırladığı *La Vie de Mahomet* (1730) adlı eserinde Hz. Muhammed'i savunan bir yaklaşım sergileyen ilk Batılı yazar olarak kabul edilmektedir. Ona göre Hz. Muhammed, Hristiyan yazarların iddialarının aksine büyük bir dahi, kanun koyucu, fatih ve hükümdardır. Tamamen onun içinde bulunduğu şartların ve kendi dehasının bir ürünü olan dinin temel özellikleri, sadelik, akla uygunluk, tolerans ve adalettir. Boulainvillers'in yarattığı Hristiyanlık aleyhindeki, dolayısıyla İslam ve Hz. Muhammed lehindeki havayı dağıtmak için Gagnier, *Vie de Mahomet* (Amsterdam, 1748)'ini yazdı. Bu eserde o Prideaux ile Boulainvillers arasında orta bir yol tuttuğunu ifade eder. Gibbon, muhteşem eseri *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776-87)'de Hz. Muhammed'in hayatına müstakil bir bölüm tahsis etmiş olup, Voulainvillers gibi tercümelere yararlandığı bu bölümde Hz. Muhammed'i hem tenkid hem takdir eden bir yaklaşım sergilemiştir. Godfrey Higgins, *An Apology for the Life and Character of the Celebrated Prophet of Arabia called Mohamed or the Illustrious* (1829)'da Hristiyan ithamlarına karşı Hz. Muhammed'i savunan bir çizgi takip etti. "*The Hero as Prophet. Mohamed: Islam*" (1840) adlı konferansı ile Hz. Muhammed'e yöneltilen ithamlara tek tek cevap veren ve onu söylediklerinde ve yaptıklarında samimi bir peygamber olarak kabul eden İngiliz tarihçi ve düşünür Carlyle, Batı'daki Hz. Muhammed imajının olumlu istikamette değişmesinde etkili olmuştur. Hatta dönemin yazarlarından birinin ifadesine göre Carlyle'in bu konferansından sonra, o zamana kadar Hz. Muhammed hakkında uluorta ve mütemadiyen kullanılan "hokkabaz, sahtekar" anlamındaki "imposter/impostor" kelimesi eskisi kadar rahat tedavüle sokulamamıştır.

Şarkiyat çalışmaları öncesinde Batı'da siyerle alakalı gelişmeler hakkındaki bu kısa ve genel malumatın ardından şimdi yeneden Şarkiyat çalışmalarının siyere etkisi konusuna dönebiliriz. XIX. yüzyılda hızlı bir şekilde gelişen Şarkiyat çalışmaları, siyer alanını da içine almakta gecikmemiştir. G. Weil'in Muhammed der Prophet (1843)'i, A. Sprenger'in Life of Mohammed (1851)'i, Nöldeke'nin Das Leben Muhammads nach den Quellen populär

dargestellt (Hanover, 1863)'ı ve özellikle de Muir'in *Life of Mahomet*'i (1856-61)'i Müslüman kaynaklarındaki siyer malzemesi kullanılmak suretiyle telif edilen eserler olarak ortaya çıktılar. Bu çalışmaların yukarıdakilerden temel farkı müelliflerinin Arapça bilmeleri nedeniyle doğrudan Arapça kaynaklara müracaat etmeleriydi. Yine bu çalışmaların bir diğer önemli özelliği, siyer malzemesi ve kaynakları hakkında kimisi ciddi birtakım tenkidleri ihtiva ediyor olmalarıydı.

Siyer malzemesine tenkitçi bir gözle yaklaşan bu eserlerin sunduğu verilerden yararlanmak suretiyle Hz. Muhammed'in hayatına dair bir çok popüler eser yazıldı. Bunlardan bazıları şunlardır: Johnstone, *Muhammad and His Power* (Edinburgh 1901); Sell, *Life of Mohammed* (Madras 1913); Wollaston, *Mohammed, His Life and Doctrines* (London, 1904); St. Hilaire, *Mohamet et le Coran* (Paris, 1865); Scholl, *L'Islam et son Fondateur: étude morale* (Paris, 1874); Delaporte, *Vie de Mahomet* (Paris, 1874); Albert Fua, *La Vie et la Morale de Mahomet* (Paris, 1912); Reiner, *Muhammad und der Islam* (Leipzig, 1905); Reckendorf, *Mohammed und die Seinen* (Leipzig, 1907); Krehl, *Das Leben des Muhammad* (Leipzig, 1884).

Üzerinde durulan süreçte bir taraftan Şarkiyatçılar tarafından Hz. Muhammed biyografileri telif edilirken öbür taraftan bu biyografilerin telifinde kullanılan kaynaklardan İbn Hişam'ın *es-Sire*'si, Vakıdî'nin *el-Meğazi*'si, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı, Buharî'nin *es-Sahih*'i ve Taberî'nin *Tarih*'i neşredildi. Bunlar, Batı'da *Kur'an-ı Kerim*'le birlikte siyerin standart kaynakları olarak kabul edildi. Bu kaynakların Hz. Peygamber'in vefatından iki veya üç asır sonra telif edilmiş olması siyere ilgi duyan Şarkiyatçıları pek de rahatsız etmedi. Şüphesiz bu araştırmacılar siyer malzemesi içindeki bazı tenakuzların, abartıların, menkıbe türünden kıssaların ve güdümlü rivayetlerin farkındaydılar. Bununla birlikte tenkidçi bir aklın bu malzemedeki "gerçekten olan"ın tarihini inşa edebileceğine inanmaktaydılar.

XIX. yüzyılın sonunda (1890) Goldziher'in *Muhammedanische Studien* isimli çalışmasında ortaya attığı yeni görüşler siyer mal-

zemesine olan olumlu bakışı, tersine çevirdi. Goldziher, Batı'da *Kitab-ı Mukkaddes*, özellikle de *Tevrat*'la ilgili çalışmalarda kullanılmak üzere Almanya'da geliştirilen "kaynak kritiği" yöntemini İslamî literatürün önemli bir bölümünü oluşturan hadislere uygulamıştı. Araştırmaları onu, hadislerin çok büyük bir bölümünün değişik nedenlerle sonradan uydurulduğunu, bu haliyle İslam'ın daha sonraki gelişmelerini yansıttığını, dolayısıyla da Hz. Muhammed dönemi için tarihsel veri olarak kullanılamayacakları tezini ortaya attı.

XX. yüzyılın başlarında Goldziher'in bu şüpheciliği, siyerle ilgilenen bir çok Batılı araştırmacı tarafından benimsendi. Caetani ve Lammens, siyer malzemesinin çok büyük bir bölümünün uydurma olduğunu dile getirdiler. Shacht ise, daha da ileri giderek, hadislerin hicri ikinci yüzyıldaki kelimâ ve politik gelişmeler sonucu uydurulduğu şeklindeki görüşünü siyer malzemesini de içine alacak şekilde genişletti.

Buna karşılık M. Watt, kendinden önce ortaya konan söz konusu olumsuz tenkid ve görüşlere rağmen, siyer malzemesinden tarihsel gerçeklerin tespitinin mümkün olduğu kanaatini yeniden ve daha sistematik bir şekilde dile getirdi ve bu istikamette eserler ortaya koydu. Onun siyer malzemesi ile ilgili bu "olumlu" duruşu, Rudi Paret ve Maxime Rodinson tarafından da benimsendi. Buna rağmen 80'li yıllarda ilk dönem İslam tarihi ve kayları konusunda Goldziher ve Shacht'ın görüşleri etkili olmaya devam etti. *Revizyonistler* olarak bilinen John Wansbrough, ondan etkilenen Michael Cook ve Patricia Crone gibi isimler, hadisler ve diğer rivayetlerle birlikte Kur'an'ın otantikliği konusunda da şüpheler dile getirdiler. Bu gelişmeyle Hz. Peygamber'in hayatı için kaynaklığı pek tartışılmayan Kur'an-ı Kerim de tarihsel veri olarak kullanılmaktan uzaklaştırılmış oluyordu.

Revizyonist şarkiyatçılar İlk dönem İslam Tarihinin, özellikle de İslam'ın doğuşunun ve fetihlerin, İslamî literatüre hiç müracaat etmeksizin, ancak gayr-i müslim kaynaklara ve bu arada arkeolojik bulgulara ve diğer tarihsel kalıntılara dayanarak yazılabileceği

görüşünü ortaya atmışlardır. Nitekim bu görüşün başta gelen savunucularından olup yukarıda da bir vesileyle adları geçen Michael Cook ve Patrica Crone özellikle *Hagarism: The Making of the Islamic World* (Cambridge 1977) isimli, hacimli ve bol bibliyografyalı çalışmaları, üzerinde durulan konu açısından ilginç bir örnektir. Bu çalışmada bir Ermeni vakayinamesi, bazı Süryani kaynakları, Yahudi karşıtı Yakobi Risalesi, papa III. Leo'nun Ömer b. Abdülaziz'e gönderdiği bir mektup ve Kitab-ı Mukaddes'in Yaratılış bölümü gibi bazı gayr-i müslim kaynaklarından hareketle ulaşılan sonuçlardan bazıları şunlardır: İslam, Sasaniler tarafından Filistin'den sürülen yahudilerin Hicaz bölgesine gelişinden sonra ortaya çıkan Hacerîler (Hagerine) adlı mesihî bir mezhebin içinden çıkmıştır. Hz. Muhammed bu hareketin başına geçmiş, hareket içinde yer alanlar "Hacer'in soyundan gelenler" anlamında "Muhacirler" olarak anılmıştır. Hicret, Yahudi ve Arapların birlikte Kudüs'e yaptıkları sefer olup, Mekke'den Medine'ye hicret diye bir olay tarihen sabit değildir, bilahere uydurulmuştur. Kudüs'ün fethi sırasında Hz. Muhammed'in hayatta idi. Hz. Muhammed kendisini mesih ilan etmemiş, "mesih" in geleceğini haber vermiştir. el-Faruk lakabını almak suretiyle bu misyonu Hz. Ömer üstlenmiştir. Mekke başlangıçta kutsal şehir olarak kabul edilmiyordu, bunun yerine Kuzey Arabistan'da Bekke denilen bir yer kutsanıyordu. Mekke çok sonraları Abdülmelik zamanında içinde kutsal mabed bulunan bir şehre dönüştürülmüştür, keza aynı dönemde Kur'an kitap haline getirilmiş ve o zamana kadar hep "Muhacirler" olarak adlandırılan yeni hareketin mensupları "Müslümanlar" olarak anılmaya başlanmıştır.

Hiç bir toplumun, dinin veya kültürün tarihini, kendi kaynaklarına müracaat edilmeksizin yazılması mümkün değildir. Kaynak kritiği yöntemini kullandıklarını ifade eden revizyonist Cook ve Crone'nin gayr-i müslim kaynakları İslamî kaynaklardaki bilgilerin doğruluğu veya yanlışlığı konusunda hakem konumuna yerleştirmeleri, kaynak kritiği yönteminin özüne aykırı bir tavidir. Bu sebeple Neal Robinson, "bunların yaptıkları, ciddi bir eleştiriye tabi tutulmadan okunan Hıristiyanlık dışı kaynakların, Hıristiyan-

lığın doğuşu ile ilgili söylediklerini İnciller'e tercih etmekten başka bir şey değildir" demek suretiyle zikredilen yazarların takip ettikleri yaklaşımdaki esaslı bir yanlışla dikkat çekmektedir.

Bu yaklaşımı tenkit eden bir diğer oryantalist ise Herald Motzki'dir. Bu şarkiyatçının editörü olduğu *The Biography of Muhammad* adlı eserde ortaya koyduğu yaklaşımı diğerlerinden farklı, dikkat çekici ve bu arada siyer çalışmalarına katkı sağlayıcı bir öze sahip olduğu için biraz genişçe ele alınacaktır. O, bilhassa Hz. Peygamber dönemini kastederek, İslamî literatürdeki rivayetleri geçmişe yansıtan kırık bir aynanın parçalarına benzetmekte ve bunların uygun şekilde birleştirilmesiyle geçmişin görüntüsünün kısmen de olsa yeniden inşa edilebileceğini dile getirmektedir. Bu düşüncesiyle onun geleneksel yaklaşımı paylaştığı açıktır. Onu, kendi ifadesine göre bu olumlu bakışa sevk eden bazı temel gerekler vardır:

- 1) Hz. Muhammed'in hayatına dair kaynaklar/rivayetlerle ilgili sistemli kaynak kritiği çalışmaları mevcut değildir. Batıdaki biyografi yazarları hep kaynaklardan uygun gördükleri malzeme seçip almışlardır. Oysa, muhtelif rivayetleri bir araya getirip hem metin hem senet açılarından karşılaştırmasını yapmaya ve tarihlendirmeye dönük kaynak kritiği çalışmaları, rivayetlerin tarihsel kaynak olarak kullanılabilmesi için temel bir şarttır. Her ne kadar hadislerle ilgili olarak isnat üzerine yöntemli çalışmalar yapıldıysa da siyer malzemesi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.
- 2) Bu ihmal ve eksikliklerin bir sonucu olarak kaynakların/rivayetlerin güvenilirliği üzerine tartışmalar genelde teorik düzeyde gündeme geldi. Aslında güvenilirlik tartışmaları, fıkhi hadislerle ilgili çalışmalardan neşet etti. Bu sahadaki bulguların siyer malzemesine de uygulanabileceği tezi, kimileri tarafından, meseleyi kaynaklar temelinde tafsilatlı biçimde incelemeleri sürüldü. Kimileri tarafından da aynı biçimde reddedildi.
- 3) Hz. Muhammed'in hayatına dair şimdiye kadar telif edilen

biyografiler; Vakıdî, İbn Hişam, İbn Sa'd, Taberî gibi sınırlı sayıda kaynağa dayanmıştır. Sonraki yüzyıllara ait kaynaklardaki siyer malzemesi henüz sistematik olarak çalışılmış ve daha eski kaynaklardaki malzemeyle karşılaştırılabilmiş değildir.

Bu hususlar dikkate alınarak, Motzki'ye göre siyer araştırmalarında şu genel yaklaşımlar göz önünde bulundurulmalıdır:

Metin Tarihinin Tespiti: Bu yaklaşım çerçevesinde bir rivayetin veya rivayetler kümesinin en eski kaynaklardaki versiyonlarının muahhar kaynaklardakilerle karşılaştırmasını yapmak suretiyle zaman içindeki değişimini takip edebilmektir. Amaç, rivayetin nasıl değiştiği ile birlikte niçin değiştiğini de ortaya koyabilmektir.

Nakil Tarihinin Tespiti: Bir öncekinden farklı olarak bu yaklaşımın amacı; muhtemel orijinal metnin ne olduğu, ne zaman, nerede ve kim tarafından tedavüle sokulduğunu tespit etmektir.

Kaynakların İnşası: Bu yaklaşım ise, kayıp kaynakların mevcut kaynaklardaki fragmentlerini toplayıp, bunların doğru bir şekilde muayyen bir raviye, bir musannife yahut bir müellife nisbet edilmediğini bulmayı amaçlar.

Gayr-i sünnî Rivayetleri Tespit: Bununla amaç Şîî, Hıristiyan veya gayr-i sünnî başka kaynaklardaki rivayetleri toplamak, karşılaştırmalı olarak incelemek amaçlanır. Bu tür bir çalışmanın yapılması, belki, standart hadis mecmuaları ve siyer kaynakları teşekkül etmeden önce Hz. Muhammed'in hayatına dair rivayetlerin farklılığı üzerine ışık tutabilir.

Motzki, bu genel değerlendirmeleri yaptıktan sonra yahudi lider İbn Ebi'l-Hukayk'ın öldürülmesi olayı özelinde, kendisinin "*isnâd cum matn*" şeklinde adlandırdığı isnad ve metin incelemesi esasına dayalı bir kaynak kritiği yöntemini uygulamaktadır. Bu yeni yöntem, bir ölçüde daha önce Shacht ve Juynboll tarafından kullanılan isnad değerlendirme metoduna benzemekle birlikte kullanılış amacı ve şekli farklıdır.

Motzki'ye göre isnad ve metin analizinin amacı; rivayetlerin

farklı mecmualardaki varyantlarını karşılaştırarak nakil süreçlerini izlemek, ortaya koymaktır. Bunun için hem isnad hem de metin kullanılır. Metodun uygulanabilmesi için bir ön şart vardır o da, bahse konu rivayet veya rivayetlerin mutlaka varyantları olmalı, varyantların da isnatları bulunmalıdır. Bunu, bazı faraziyeler izler:

- 1) Bir rivayetin varyantları (en azından kısmen) rivayet sürecinin sonucudur.
- 2) Varyantların isnadları (en azından kısmen) gerçek nakil yollarını yansıtır.

Birinci faraziye, “metnin varyantları, kendilerinin neşet ettiği bir orijinal metni ilham eder” gözlemine dayanır. İkinci faraziyenin gerisinde ise bir ve aynı rivayete ait rivayet tariklerinin çoğu kere, rivayetin dayandırıldığı otoriteden sonra “müşterek ravi”ye sahip olmamaları gözlemi yatar.

- 3) Daha uzak bir faraziye de şudur ki, metinde görülen temayül-lerle isnatlardaki müşterek raviler arasında uyumluluğun/paralelliğin olduğu durumlar, gerçek rivayet örnekleri olmaları kuvvetle muhtemeldir. Şayet isnatlar, varyantlar arasında bir yakınlık, bir ilişki olduğunu gösteriyor ve fakat metinler bunu ortaya koymuyorsa, buradan ya isnatların ya da metinlerin hatalı olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu hata da, ya ravinin dikkatsizliği ya da bilinçli bir müdahale sonucu vücut bulmuş olabilir.

Motzki, bu metodunu bazı olayları incelerken denemiştir. Bunlardan biri de Yahudi liderlerden İbn Ebi'l-Hukayk'ın öldürülmesidir. Araştırmacı bu olay bağlamında sözü edilen metodunu uygularken belli merhaleler takip etmiştir. Bunlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- 1) Mümkün olduğu kadar bir senedi olan bütün rivayetlerin toplanması,
- 2) Rivayet tariklerinin listesinin çıkarılıp diyagramının hazırlanması (tabiri caizse, rivayetlerin röntgeninin çekilmesi),
- 3) Bu listeden hareketle farklı kuşaklardaki müşterek ravilerin tespit edilmesi,

- 4) Ortaya çıkan sonuçlar üzerine ilk hipotezlerin şekillendirilmesi,
- 5) Varyantların metinlerinin muhteva, cümle ve kelime yapıları açısından karşılaştırılarak aralarındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi, buna bağlı olarak varyantların rivayet seyrine dair kanaatlerin şekillenmesi,
- 6) İsnat ve metin analizlerinin sonuçlarının karşılaştırılması, buna bağlı olarak bahse konu rivayet veya rivayetlerin muhtemel tedavüle giriş tarihi, ilk ravilerinin kimler olduğu, rivayet sürecinde metnin nasıl değiştiği ve bundan kimin/kimlerin sorumlu olduğuna dair sonuçların elde edilmesi.

Bu metoda göre araştırmasını yapan Motzki, İbn Ebi'l-Hukayk'ın öldürülmesine dair farklı kanallardan gelen rivayetlerin müşterek ravilerinden hareketle hicri ikinci yüzyılın ilk çeyreği içerisinde yaygınlaşmaya başladığı, ancak bunların da hicri birinci yüzyılın ikinci yarısında başka bir kaynağa veya kaynaklara dayandığı tespitini yapar ve rivayetlerden çıkardığı tarihsel gerçekliği sunar. Buna göre, Hz. Peygamber Abdullah b. Atfık komutasında bir küçük müfrezeyi, Medine dışında yaşayan Yahudi İbn Ebi'l-Hukayk'ı öldürmekleri için gönderir. Suikastçiler, onun evine tırmanarak girmek zorunda kalırlar. Evden çıkış esnasında İbn Atfık'ın veya diğer bir Müslümanın ayağı seker ve bacağı incinir. Müfrezenin elemanları, İbn Ebi'l-Hukayk'ın öldüğünden emin oluncaya kadar olay mahallinden uzaklaşmazlar.

Motzki, bu tür bir çalışmanın siyere katkısını ne olacağı sorusunu sorar ve cevabını şöyle verir: "Her şeyden önce şurası gayet açıktır ki, Batılılar tarafından yazılan siyer kitapları, Hz. Muhammed'in hayatına dair tarihsel olarak güvenilir bir portre sunmamaktadırlar. Kaynak kritiği çalışmalarının olmayışı yüzünden onların kaynakları eklektik ve parçacı bir yaklaşımla kullanmaları, bunun en temel sebebidir. Cook ve Crone söz konusu eserlerde tarihsel gerçeğin inşa edildiği görüşünü reddederlerken çok haklıdırlar. Ancak onlar, Müslüman kaynaklarına dayanarak Hz. Peygamber'in hayatının yazılmasının mümkün olmadığını söylerken ise tam aksine ikna adici değıllerdir... Ben Hz. Muhammed'in ha-

yatına dair güvenilir bir tarihsel portrenin Müslüman rivayetlerinden hareketle ve kaynak kritiği metodu kullanılmak suretiyle ortaya konabileceğine inanmaktayım. Belki bu suretle ortaya çıkacak biyografi eseri, çok hacimli olmayacaktır. Mamafih bize Hz. Muhammed'in hayatı etrafında rivayetlerin nasıl şekillendiğini anlama imkanını sağlayacaktır. Bu suretle hangi rivayetlerin daha güvenilir, hangilerinin ravinin ya da bireysel rivayetlerin gizli temayüllerini muhtevi olduğunu keşfedebilme şansını yakalamış olacağız...”

Şarkiyatçılar tarafından yapılan biyografi çalışmaları, XIX. Yüzyıldan itibaren Müslümanları siyer malzemesinin güvenilirliği meselesi ve Hz. Peygamber'in siretinden bir takım olayların farklı yorumlarıyla karşı karşıya getirmiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Goldziher'in etkisiyle rivayetlere olan güven ciddi biçimde sarsılmıştı; lakin “Gelenekçiler” arasında yer alan Şarkiyatçılar da siyer malzemesinin bir bölümünün uydurma olduğu görüşündeydiler. Hz. Peygamber'in vahiy alırken sergilediği davranışlar, onun aslında sara hastası olmasıyla izah ediliyor, kaynaklardaki rivayetlerden Hz. Peygamber'in şahsiyeti konusunda Müslümanların anladıklarının tam tersi yorumlamalara ve tavsiflere ulaşıyordu. Mesela Margoliouth, Müslümanlar arasında bir siyer müellifi olarak itibarı ve önemi tartışılmaz olan İbn İshak'tan, Hz. Muhammed'i arzularına ulaşmak için yağmadan uzak durmayan, suikastlar ve kitlesel katliamlar organize eden, eşkıya başı, kendisi şehvet düşkününü olup taraftarlarını da böyle davranmaya yönlendiren, yaptığı her şeyi Tanrı'nın adıyla meşrulaştıran, politik hedefine ulaşmak için bütün öğretileri terk edebilen, hatta gerektiğinde tevhidden ve peygamberlik ünvanından bile vazgeçebilen bir Hz. Muhammed portresi çıkarabilmekteydi.

Siyer malzemesinin güvenilirliğine dair değerlendirmeler ve doğru kabul edilen malzeme üzerine yapılan yorumlar çok geçmeden İslam dünyasında da akislerini buldu ve XIX. yüzyıldan itibaren siyer geleneğinde yeni bir dönem açılmaya başladı. XIX. Yüzyılda Hindistan'da Seyyid Ahmed Han, XX. Yüzyılın ilk yarısı

sında yine Hindistan'da Şiblî Numanî ve öğrencisi Nedvî, Mısır'da Reşid Rıza ve Ferid Vecdi, sonra da İzzet Derveze Hz. Peygamber'in hayatını yeniden ele alma ihtiyacını hissettiler. Bu bilim adamlarının siyere yaklaşımında gözlemlenen ortak nokta, kıssalar, mucizeler ve yüceltilmiş şemail bilgileriyle tarihî şahsiyeti örtülmüş bulunan Hz. Peygamber'i tekrar tarihî kimliği içerisinde "örnek peygamber" haline getirmek, onun ıslahatçı ve mücadeleci kişiliğini öne çıkarmaktır. Bunlardan Şiblî Numanî'nin başladığı ve fakat öğrencisi Nedvî'nin tamamladığı Urduca *Siret-el-Nebî*'de siyerle alakalı olarak önce Kur'an'a, sonra sahih hadislerle itimad edilmiş, sahih hadislerle bağdaşmayan siyer malzemesine itibar edilmemiştir. Siyer kaynaklarındaki malzemeyi kullanırken cerh ve tadil bilgilerine müracaat edilmiş olması dikkat çekicidir. Derveze, siyer kaynaklarına olan güvensizliğinin bir sonucu olarak *Asru'n-Nebi* isimli Kur'an kaynaklı bir siyer çalışması yapmıştır. Bu çalışmasıyla o, Hz. Peygamber'in hayatı ve dönemi için Kur'an'dan geniş ölçüde istifade etmenin mümkün olduğunu göstermiş olmakla beraber, siyer kaynaklarındaki bilgileri ihmal ettiği ve Kur'an'dakilerle bütünleştirmede için, çalışması önemli, fakat eksik ve yetersizdir. Muhammed Heykel de *Hayatu Muhammed* isimli eserinde Kur'an'dan azami ölçüde yararlanmaya gayret etmiştir. Bunun yanında Kur'an'ın ortaya koyduğu perspektifi dikkate alarak diğer siyer malzemesini kaynakların isimlerini zikretmeksizin eleştirel ve seçmeci bir yaklaşımla kullanma gayreti içinde olmuştur. Sonuçta siyer kaynaklarındaki birçok bilgi ve olgu esere yansımamıştır. Bunların başında Hz. Peygamber'e Kur'an dışında nispet edilen mucizeler gelmektedir. Bu nedenle Heykel, geleneksel siyer çizgisini koruma eğilimindeki müslüman bilginler tarafından eleştirilmiş, sağlam rivayetleri göz ardı etmek ve müsteşriklerin etkisinde kalmakla suçlanmıştır. Mamafih eserin bütünü gözden geçirildiğinde, bu suçlamanın çok fazla haklı olmadığını anlamak zor değildir. Muhammed Hamidullah'ın *İslam Peygamberi* de bu süreçte telif edilen önemli çalışmalardan biridir. Şarkiyatçıların tenkitlerinin farkında olarak Mucizeler konusunda ihtiyatlı bir yaklaşımı benimseyen Hamidullah, çok geniş siyer mal-

zemesini iyi bir tasnife tutarak ve mantıksal tutarlılığa riayet ederek eserini vücuda getirmiştir. Yalnız eserdeki malzemenin bir tarihçinin eleğinden geçmeye muhtaç olduğu da aşikârdır. Asıl iştiğal alanı İslam hukuku olan müelliften böyle bir vazifeyi de yerine getirmesini beklemek haksızlık olurdu.

Şarkiyat çalışmalarının Türkiye’de de önemli etkileri oldu. Siyer alanında iki tavır ortaya çıktı. Bunlardan birincisi, müsteşriklerin iddialarını tümünden yanlış ve kasıtlı addeden **savunmacı** tavrıdır ki, Filibeli Ahmed Hilmi ve Manastırlı İsmail Hakkı Bey’i bu tavrın öncüleri olarak zikredebiliriz. İkinci tavır ise **yenilikçi** olarak nitelenebilir. Ahmet Cevdet Paşa, Celal Nuri, Kılıçzâde Hakkı ve Hüseyin Cahit bu ikinci gruba dahildir. Söz gelimi Kılıçzâde Hakkı Bey, Düzelci Yusuf Efendi’yi tamamen geleneksel çizgide kaleme aldığı *Akvamu’s-Siyer*’inden dolayı “milleti dinden imandan soğutuyor” diyerek sert bir şekilde tenkit etmiş ve *İtikadât-ı Batıliyyeye İlân-ı Harb* isimli bir de eser telif etmiştir. Bundan daha önce Ahmet Cevdet Paşa, önceki kitapların içine misyonerler ve şarkiyatçılar tarafından kullanılmaya müsait çok sayıda zayıf rivayet karıştığında, esas itibariyle ayet ve hadislerden hareket ederek, Hz. Peygamber’in hayatını da ihtiva eden, hurafelerden arınmış bir İslam tarihi yazmayı planlamıştır. Bu niyet, *Kıyas-ı Enbiyâ* adlı eserin telifini sağlamıştır. Yenilikçi çizginin en mümtaz temsilcilerinden olan Celal Nuri ise, *Hatemü’l-Enbiyâ* isimli siyer çalışmasında hem gelensel çizgiyi hem de müsteşrikleri tenkit eder. Eserde Hz. Muhammed ve İslam dini yeni bir açıdan ele alınmaktadır. Yazara göre Hz. Muhammed tarih nokta-i nazarından mağdurdur. Gayr-i müslim tarihçiler büyük ve irsî bir husumetin zebunudurlar. Müslüman tarihçiler ise Hz. Muhammed’i bir insan olarak değil, insanüstü bir varlık olarak görmüşlerdir.

Celal Nuri’nin tenkidinin son kısmı, İslam tarihçilerinin, özellikle de siyer müelliflerinin ellerindeki malzemeyi tenkit etmeden eserlerine doldurdukları anlamına gelmektedir. Bu görüşü Batı’da ve Doğuda dile getiren başka birçok kişi mevcuttur ve de temelinde, siyer müelliflerinin ya da tarihçilerin, *eserlerine aldıkları her*

rivâyetin sahih olduğuna inandıkları şeklindeki anlayış yatmaktadır. Oysa bu, esas itibarıyla, tarihçilerin bilinçsiz tutumları sonucunda ortaya çıkan bir durum olmaktan çok, teliflerinde takip ettikleri **derlemeci rivâyet metodunun** doğal bir sonucudur. Bu metod doğrultusunda onların birinci öncelikli amaçları; kendilerine ulaşan haberleri, sonraki nesillere olduğu gibi aktarmak ve İslâm rivâyet literatürünü mevcut hâliyle muhafaza etmekten ibaretti. Nitekim Taberî, bu anlayışı tarihinin girişinde açıkça ifade etmektedir: *“Şa-yet bu kitabımda, geçmişe dair zikrettiğimiz bazı haberlerin bir kısmını doğru ve gerçek bulmayıp inkar edenler ya da çirkin sayanlar olursa, bilsinler ki, bu haberler tarafımızdan uydurulmamış, bazı râvilerce bize gelmiştir. O haberler, bize nasıl nakledilmişse, biz de o şekilde naklediyoruz.”* Görüldüğü gibi, rivayetlerinin bir bölümünün gerçek olmadıklarının ve gerçek bulunmayacaklarının Taberî de farkındadır. Ama metodu gereği kendisini bunları da rivayet etmek zorunda hissetmektedir. Bu tavır, tarihsel malzeme karşısında bir tarihçinin öncelikle sahip olması gereken objektifliğin en yüksek seviyede bir ifadesi ve uygulaması değil midir? Hiç şüphesiz bu hususta bir tarihçiden diğerine bazı farkların bulunabileceğini de unutmamak gerekir. Mesela İbn İshak'ın siyerinde yer alan bir çok rivayeti, daha önce de işaret edildiği üzere, İbn Hişam doğru ya da uygun olmadıkları gerekçesiyle kendi eserine almamıştır. Buna mukabil esrine aldığı rivayetlerde asıllara sadakatten ayrılmamıştır. Bu klasik siyer kaynaklarının tamamında görülen bir tutumdur.

Üzerinde durulan türden rivayetlerin siyer kaynaklarında yer almasında, takip edilen yöntemle birlikte hadisçiler arasında helal ve haram dışında kalan faziletler ve mağazî ile ilgili rivayetlerin rivayetinde ince eleyip sık dokumaya lüzum bulunmadığı şeklinde genel bir kabulün bulunması da kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur. İbn Hanbel, Ebû Nuaym, Hatîb Bağdadî, İbn Asâkir, Hafız Abdülğanî dönemlerinin tanınmış hadis otoriteleri idiler. Buna rağmen sahabîlerin ve halifelerin faziletlerine dair zayıf hadisleri çekinmeden rivayet ediyorlardı. Bunun sebebi, onların az önce dediğimiz gibi, sadece helal ve haramı anlatan hadislerde titiz olmak gerektiği, bunun dışında kalanlarda senetleri zikretmenin

yeterli olduğu ve bu senetlerin sıhhati üzerinde uzun uzadıya durmaya lüzum bulunmadığı görüşünde olmalarıydı.

Bu noktada yeri gelmişken bir hususa daha dikkat çekmek gerekir. Bilhassa ilk siyer ravileri ve müellifleri, her ne kadar buldukları bütün bilgileri aktarmayı öncelikli bir görev olarak kabul etmişlerse de rivayet üsluplarında kullandıkları bazı kelimelerle veya isnadı kullanma biçimleriyle aslında bazı rivayetler hakkındaki kanaatlerini ortaya koymuşlardır. Mesela İbn İshak, ondan da önce Zührî, kimi rivayetlerin başlarında “kîle” (denildi), “yukâlu” (denilir), “zuime” (iddia edildi), “fîmâ yez’amûne” (iddia edildiğine göre), “zeamû” (iddia ettiler) kalıplarını kullanırlar. Bu kalıpların kullanılması, okuyucuya ilgili rivayetlerdeki bilgilerin halk arasında söylenti kabilinden dolaşan malumattan olduğu ön bilgisini vermek içindir. Söz gelimi İbn Hişam’a bakıldığında Abdulmuttalib’in zezem kuyusunu kazarken yaptığı nezir, Abdullah’ın Abdulmuttalib’in en sevgili oğlu olduğu, Abdullah’ın alnundaki nur, Bahira’nın Hz. Muhammed’in gelecek peygamber olduğunu bilmesi, ikinci Suriye seyahati esnasında Hz. Muhammed’i iki meleğin gölgelendirmesine temas eden rivayetlerde “iddia ettiklerine göre” kalıbı kullanılmıştır. Dolayısıyla bu tür bilgileri havi rivayetler müellif nazarında zaten meşuk haberler kapsamında yer alırlar. Muahhar siyer müellifleri, ilk müelliflerin bu hassasiyetlerini rivayetleri naklederken aynen muhafaza etmişlerdir. Buna karşılık günümüzde İslam dünyasında telif edilen Hz. Muhammed biyografilerinin çoğunda, bu gibi önemli ipuçları hiç dikkate alınmadan, söz konusu rivayetler, kusursuz tarihsel malumat olarak sunulabilmektedir. Daha müşahhas olarak mesela Hz. Peygamber’in on-on iki yaşlarında Suriye’de rahip Bahira ile karşılaşmasına dair İbn İshak’ta yer alan rivayetle, olayın Cevdet Paşa’nın *Peygamber Efendimiz*, Pakistan’da siyer ödülünü kazanmış olan Safiyuddin Mubarek Kefûrî’nin *er-Rahîku’l-Mahtûm* ve Ali Himmet Berki-Osman Keskioglu’nun *Hazreti Muhammed* adlı eserlerinde anlatılış biçimleri karşılaştırılabilir. İbn İshak veya onun aldığı ravi, rivayette üç kez “fî mâ yuzamûne” kalıbını kullanmak suretiyle rivayet hakkındaki tereddüdünü vurgulu bir biçimde

ifade etmesine rağmen, yukarıda isimleri geçen siyer yazarları bu kalıbı görmezden gelerek rivayetteki bilgileri eserlerine yansıtmışlar; bu suretle hem kaynağa sadakatten uzaklaşmışlar hem de tarihçilik anlayışı bakımından ilk siyer müelliflerinin bile gerisine düşmüşlerdir. Kaynaklarda bazen bir konuda birbirine zıt iki rivayet anlatıldıktan sonra müellif tarafından “Allah olanı daha iyi bilir” ibaresi eklenir. Bu aslında rivayetlerin hangisinin daha doğru olduğu konusunda bir tereddüdün varlığına işaret eder. Öte taraftan bazen isnadların mürsel olması ya da meçhul ravi bulunması da rivayetlerin sıhhati bakımından önemli bir ayrıntıdır. Gelenekte genelde haberin sıhhati senetle irtibatlı görüldüğünden bir müellifin rivayeti mürsel halde bırakması ya da senette meçhul raviye yer vermesi, bir yandan onun senetteki zaafı gidermek gibi bir yola sapmamak suretiyle ortaya koyduğu dürüst tavrına işaret ederken diğer yandan haberin sıhhati konusunda dikkate alınması gereken önemli bir ipucu sunmaktadır. Oysa, az önce de belirttiğimiz gibi günümüz biyografi çalışmalarının çoğunda bu hususlar gözden kaybolmaktadır.

Klasik siyer müelliflerinin yönteminden söz ederken, daha genel çerçevede bir hususa değinmede yarar vardır. Siyer malzemesinin hadisler kadar tenkide maruz kalmadığı görüşü zaman zaman ifade edilse de, aslında rivayet kültürümüz gözden geçirildiğinde, geçmişte ulemanın ciddi tenkitlerde bulduklarını, bu tenkitlerin de hem senet hem metin tenkidini kapsadığını söylememek hakşinaslık olacaktır. İbn Hanbel, İbn Ebû Hâtim, İbnü'l-Cevzî, Zehebî, İbn Hacer, İbn Kesir, Nevevî, Aliyyü'l-Kârî gibi âlimlerin ilgili eserleri bu hususta günümüzde Hz. Muhammed'in biyografisini yazacak olanların önüne geniş bir tenkit tecrübesi ve müktesebatı koymaktadır. İki örnek vermek istiyoruz. Birinci örnekte Aliyyü'l-Kârî, Hz. Peygamber'in Hayber Yahudilerini cizye ödemekten muaf tuttuğuna ve bu konuda onlara bir belge yazıp verdiğine dair bir rivayeti değişik açılardan tenkide tabi tutarak reddeder. Bunu yaparken daha ziyade metin üzerinde durmakta ve bir anlamda kısmî bir metin tenkidi yapmaktadır. Bu bağlamda dile getirdiği tenkitlerden bazıları şunlardır: 1. Belgede Sa'd b.

Muaz'ın şahitliğinden söz edilmektedir; hâlbuki o Hendek savaşında vefat etmiştir. 2. Belgeyi hazırlayan katib olarak Muaviye'nin adı geçmektedir. Oysa Muaviye Mekke'nin fethinden önce Müslüman değildi. 3. Üstelik o ana kadar cizyeyle ilgili ayet inmemiştir.

İkinci örnek ise Zehebî'dendir. Hz. Muhammed'in Şam seyahatleri esnasında başının üstünde bulutun dolaşması, Bahira'nın manastırının yakınında altında oturduğu ağacın gölgesinin güneşten korumak için ona doğru yönelmesi, Bahira'nın onun peygamber olacağını bilip amcası Ebû Talib'e haber vermesi hususlarında Zehebî, *Tarih*'inde rivayet metniyle alakalı olarak dikkate değer bir değerlendirmede bulunur ve özetle şöyle der: Hz. Muhammed'in üstünde kendisini gölgelendiren bir bulut varsa, ağacın gölgesinin ona doğru yönelmesi tasavvur edilemez. Çünkü bulutun gölgesinin ağacinkini yok etmesi gerekir. Öte taraftan Hz. Peygamber risalet görevini aldıktan sonra Ebû Talib'i İslam'a davet ederken rahibin sözlerini ona hiç hatırlatmamıştır. Dahası Kureyşlilerin de bu sözleri kendi aralarında veya başkalarına zikrettikleri bilinmemektedir. Gerçekten böyle bir olay meydana gelmiş olsaydı Mekkeliler arasında yayılır ve bilinirdi. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in içinde nübüvveti dair bir his kalır ve Hira mağarasında kendisine ilk vahiy geldiğinde bu durum karşısında endişeye kapılmaz, kendisinden şüphelenerek hemen eşi Hatice'ye koşmazdı. Dahası olayın etkisiyle kendisini dağdan aşağıya atma düşüncesi zihninde belirmezdi.

Tekrar Celal Nuri'ye dönecek olursak, onun yukarıdaki görüşleri dile getirişinin üzerinden bugün yaklaşık bir asır geçmiş bulunmaktadır. Ancak gerek Türkiye'de gerekse İslam dünyasında onun şikâyet ettiği hususlar hala küçümsenmeyecek ölçüde varlığını muhafaza etmektedir. Nitekim hala kültürümüzde var olan siyer malzemesi, geçmiş tenkid müktesebatımızdan da istifade edilmek suretiyle, modern tarihçiliğin tenkid yöntemlerini kullanarak ve analitik bir yaklaşımla elekten geçirilmiş değildir. Özellikle ülkemizde hadis çalışmalarında belli bir mesafenin katedildiğini söylemek mümkünse de siyer çalışmaları için aynı

tespiti yapmak zordur. Aşağıda siyer çalışmalarında katkısı olacağını düşündüğümüz ve erbabinca zaten bilinen birkaç hususu okuyucu ile paylaşmanın yararlı olacağına inanmaktayız.

1. Tarihe yön veren büyük şahsiyetlerin hayatı etrafında, tarihi gerçekleri yansıtan haberlerle birlikte menkıbevî ve mitolojik anlatımlar da oluşmuştur. Hz. Peygamber'in hayatına dair siyer malzemesi de bundan masun kalmış değildir. Öyleyse siyer araştırmalarında menkıbevî ve mitolojik malzemenin nasıl değerlendirileceği ve ayıklanabileceği hususunda donanuma sahip olmanın lüzumu ortadadır.

2. Halk muhayyilesi bazen "rüya" ve "kehanet" gibi olguları siyerde muhtelif ihtiyaçlara cevap vermek için kullanma yoluna gidebilmiştir. Bu gibi rivayetlerin tarih yazımında tek başlarına "olan"ı tespit için yeterli veri olarak kullanılmayacakları aşîkârdır. Belki toplumların tarihsel malzemeyi oluştururken ne gibi enstrümanları kullanabilecekleri konusunda fikir vermeleri bakımından önemlidirler.

3. Öte taraftan, tarihsel süreçte sonraki kuşakların, çoğu kere önceki kuşakların tarihini kendi içinde buldukları şartlardan; siyasî, sosyal, dinî, fikrî gelişmelerin ve tartışmaların içerisinde ve sonrasında oluşmuş algılamalardan hareketle yazdıkları, dolayısıyla da geçmişi olduğu gibi değil, bazen olması arzulan bazen de olduğu zannedilen biçimde anlayıp anlattıkları bilinen bir husustur. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi mesela kimi rivayetlerde Arapları över nitelikte ısrarlı bir vurgu ile karşılaşıyorsa bu durumu Emevîlerin sonlarında başlayıp Abbasiler döneminde şiddetlenen Şuûbiye tartışmalarını dikkate almadan değerlendiremeyiz. Bu bağlamda Motzki'nin dikkat çektiği rivayetin yahut metnin tarihini tespit etme meselesi son derece önemlidir. Tabi metnin tarihini tespit derken de iki husus öne çıkmaktadır: Birincisi, metnin kendisinin, yani lafızlarının eklemeye ve çıkarma suretiyle tarihsel süreçte geçirdiği değişimin tespit edilmesidir. İkinci husus ise, metindeki değişimlerin tarihsel süreçteki hadiselerle, dolayısıyla da metnin zaman ve zeminle bağlantılarının kurulmasıdır.

4. Rivayet değerlendirmeleri bağlamında kültürümüzde çok zengin bir birikimin varlığına zaten işaret edilmişti. İyi bir siyer araştırması yaparken ihmal edilmemesi gereken hususlardan biri de, bu birikimin ciddi bir şekilde gözden geçirilmesidir. Bu yapıldığı takdirde geçmişte bugün de geçerliliğini muhafaza eden çok önemli ve ilginç değerlendirmelerin yapıldığı görülecektir.

5. Kur'an, Hz. Peygamber'in ilahi vazifesinin niteliği ile birlikte beşeri kimliği ve bu kimliğin sınırları konusunda oldukça belirgin açıklamalar getirmekte, sınırlar koymaktadır. Binaenaleyh muahhar kaynaklarda Hz. Peygamber'e nispet edilen olağanüstü niteliklerin değerlendirilmesi hususunda Hz. Peygamber döneminin bütünü itibariyle yegane otantik kaynağı olan Kur'an'ın verilerinden azami derecede istifade etmenin lüzumu izahtan varestedir.

6. İbn İshak'tan önceki siyer ve meğâzî müelliflerinin değişik kaynaklara dağılmış vaziyetteki rivayetlerinin bir araya getirilerek kısmî bir inşa faaliyetinin tamamlanması, ilk kaynakların her birindeki Peygamber algılamasının ortaya konması ve bununla muahhar kaynaklardaki algılamalar arasındaki paralellikleri ve farklılıkları görebilmek açısından son derece önemlidir.

7. Daha önce de dile getirdiğimiz gibi, Kur'an'ın bazı ayetlerini izah etme ihtiyacının siyer malzemesinin genişlemesine katkıda bulunduğu dikkatlerden uzak tutulmaması gereken bir husustur.

8. Kültürümüzde risaletin, "risalete hazırlık" biçiminde genelde Hz. Muhammed'in doğumuyla, hatta daha öncesinde başlatılmış olması, vahiy öncesi hayata dair siyer rivayetlerinin bir bölümünün bu hazırlık sürecine uygun olarak şekillenmesini sağlamıştır. Hâlbuki bu konuda Kur'an'ın sunduğu verilerin ve bu verilere paralel siyer rivayetlerinin dikkate alınması daha sağlıklı olacaktır.

9. Şarkiyat çalışmaları çerçevesinde ortaya çıkan biyografiler, iki tür çıkmazla karşı karşıyadırlar. Birinci çıkmaz şudur ki, bazı biyografilerde, mesela Muir'inki gibi, Hıristiyanlık, özellikle de Hz. İsa'nın beşeri olmaktan çıkarılmış hayatı esas alınarak Hz. Muhammed'in peygamberlik döneminin değerlendirilmesi cihetine

gidilmektedir. Ancak bu yöntem, Hz. Muhammed'in olduğu gibi görülmesinin önünde büyük bir engel olarak durmaktadır. İkinci çıkmaz ise, Hz. Muhammed'i indirgemeci bir yaklaşımla büyük devlet adamı, büyük kanun koyucu, büyük reformcu olarak ele alıp anlatan kimi batılı biyografilerde onun ilahi misyonunun tamamen görmezden gelinmesidir. Her iki biyografi türünün de Hz. Muhammed'i tam olarak anlayıp anlatması mümkün gözükmemektedir. Watt, bu çıkmazları aşmak için, Hz. Muhammed'in Kitab-ı Mukaddes'de zikredilenlere benzer bir peygamber olarak kabul edilmesi gerektiği kanaatindedir. Bunu önemli bir açılım olarak kabul etmek gerekir. Her ne kadar bu açılıma Hz. Muhammed'in Hz. İsa'ya eşitlenmediği bahanesiyle itiraz etmek mümkün ise de, böyle bir itiraz çok da önemli değildir. Zira Kur'an'ın ortaya koyduğu anlayışta Hz. Muhammed zaten diğer peygamberler gibi bir peygamberdir. Hz. İsa'nın ilahlaştırılarak peygamberlerden farklı ve üstün bir yere oturtulması, Müslümanların değil, Hıristiyanların problemidir. Müslümanlar açısından Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden biri olarak görülmesi yeterlidir. Watt, böyle bir anlayışa ulaştığı için Hz. Muhammed hakkında daha insafli sonuçlara ulaşabilmiştir. Benzer bir yaklaşımın diğer Şarkiyatçılar tarafından da benimsenmesi temenni edilir.

10. Siyer araştırmacısının Hz. Peygamber'in zuhur ettiği asır ve siyer malzemesinin teşekkül ettiği zaman dilimi boyunca çevre kültürler, bu kültürlerin yazılı kaynaklarında Hz. Muhammed'in nasıl yer aldığı, keza çevre kültürlerin din büyüklerinin hayatları, bu hayatlar etrafında oluşan menkıbeler, efsaneler ve mitolojik motifler hakkında da bilgi sahibi olması, hem paralellikler yakalaması hem de muhtemel etkileşimleri keşfedebilmesi açılarından önemli olsa gerektir.

11. Nihayet arkeolojik kazıların tarih çalışmalarına olan katkısı herkesçe bilinen bir gerçektir. Bugün maalesef siretin geçtiği tarihi mekânlarda bu mahiyette çalışmalar yapılamamaktadır. Halbuki bu mümkün olsa, çok ilginç ve önemli kalıtlara kavuşacağımız muhakkaktır.

12. İyi bir tarihçi olmak, iyi bir metodoloji bilgisiyle birlikte kendi alanındaki malzemeye hakim olmakla ve malzemenin ruhunu kavramakla mümkün olabilir. Tarihi malzemeyi kuşatmasını başara-bilen bir tarihçi, parmak veya göz ucuyla elindeki altının kıymetini takdir eden bir kuyumcu misali, sahiple sağlamı, tarihle kur-guyu, efsane ile hakikati birbirinden ayırma melekesine sahip olur. Malzemeye hâkim olmak demek, onu kutsallaştırmadan her soru-yu rahatça sormak ve cevabını almaya çalışmaktır. Bu konuda Hz. Ömer'in şu tavrı ilginç bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber Medine'de bir ara kendisine sıkıntı verdikleri için eşlerinden bir süre ayrı kalmaya karar vermiştir. Hz. Peygamber'in bu kararı, sahabe tarafından onun eşlerini boşadığı şeklinde anlaşılır ve mescide herkes birbirine bu şekilde anlatır. Hz. Ömer de olaya bu konuşmaları duyarak vakıf olur. Fakat duy-duğuyla yetinmez, meseleyi birinci ağızdan öğrenmek için Hz. Peygamber'in yanına gider ve işin aslını ona sorar, o da eşlerini boşamadığını söyler. Burada önemli olan husus, Hz. Ömer'in, olayı, sahabeden duymasına rağmen, tahkik etme ihtiyacını hissetmiş olmasıdır. Onun bu tavrı, cüret sahibi bir tarihçiye aradığı ipucunu fazlasıyla vermektedir.

On the Writers of Siyar

Citation/©: Özdemir, Mehmet, (2007). On the Writers of Siyar, *Milel ve Nihal*, 4 (3), 129-162.

Abstract: It is known that the scholarly branch of siyar and maghazi which are concerned with the life of the Prophet Muhammad, who has been the most important of those personalities who changed the history, was separated from hadith and followed its own way. It is also noticeable that some apocryphal material has been involved in siyar and maghazi since they have gone away from the critical methodology of hadith. Together with the narrations of historical events the mythological stories as well as hearsays concerning the life of great personalities who have been decisive in historical process have been quite effective in this. It is certain that we need the life of the Prophet to found a healthy future. It is therefore quite important to clarify the narrations of the life of the Prophet from the apocryphal materials.

Keywords: siyar, maghazi, the history of Islam, apocryphal material.
